

Les presons de Franco

FITXA TÈCNICA

Títol:

Les Presons de Franco

Direcció:

Jaume Sobrequés i Callicó

Projecte museogràfic:

Jusèp Boya

Coordinaçió:

Margarida Sala

Comissariat:

Manel Risques i Ricard Vinyes

Disseny de l'Espai:

Julia Schulz-Dornburg

Imatge gràfica:

Pere Canals

Ambientació sonora:

Xaivier Maristany

Organització:

Generalitat de Catalunya

Departament de la Presidència

Departament de Cultura

Museu d'Història de Catalunya

JULIA SCHULZ-DORNBURG
Arquitecta i dissenyadora de l'exposició

Escenografia de l'àmbit de l'exposició «Els camins de la presó».

© de la fotografia: Tony Coll, Pep Parer i Luis Prada

La exposició «Les presons de Franco» pretén donar cos i veu al conjunt de persones que, víctimes de seus ideals, van experimentar la presó i la dura repressió del règim franquista. Conèixer la seva història és, també, salvar la seva memòria de l'oblit a que se han vist relegats durant tants anys. L'espai expositiu s'organitza al voltant de dos grans eixos que responen conceptualment a dues seqüències temàtiques: els camins cap a la presó i la estructura de l'univers penitenciari. En conjunt, l'espai es configura com una caixa envoltant, simple i sense concessions, on els relats personals esgrafiatos a les parets, la llum amenaçadora i la banda sonora inquietant creen una atmosfera emotiva en la qual reviven les veus llargament silenciades i s'expressa el sofriment viscut.

The purpose of the exhibition «Les Presons de Franco» (Franco's Prisons) is to give form and voice to those who as victims of their ideals were subjected to imprisonment and cruel repression under Franco's regime. By telling their story, the exhibition rescues their memory from the oblivion to which it has for so long been consigned. The exhibition space is organised along two lines that reflect the concepts of the two thematic sequences:

El tema de l'exposició que ens ocupa ens situa davant d'un episodi dolorós i silenciats de la nostra història recent. L'exposició «Les presons de Franco» pretén donar cos i veu al conjunt de vides trencades, víctimes dels seus ideals, conviccions o manera de ser, que, mancades d'un reconeixement oficial suficient, no formaven part de la consciència col·lectiva. Rescatar la seva memòria de l'oblit és la millor salvaguarda perquè la història no es repeteixi.

El conjunt d'una caixa envoltant, simple i sense concessions, els relats personals esgrafiatos a les parets, la llum amenaçadora i la banda sonora inquietant creen una atmosfera emotiva en la qual reviven les veus llargament silenciades i s'expressa el sofriment viscut.

L'espai expositiu s'organitza a l'entorn de dos grans eixos marcats conceptualment per dues seqüències temàtiques: els camins que condueixen a la presó i l'estructura de l'univers penitenciari. Aquests dos eixos serveixen a la vegada per ordenar una multitud de petits espais, dedicats a les vivències particulars dels seus protagonistes i víctimes.

El primer eix està format per un llarg passadís amb prestatgeries d'arxivadors a banda i banda com a resultat del gran contingent de represaliats per la dictadura franquista, amb el rerefons de la traïció i la denúncia. L'espai d'aquest corredor va minvant a poc a poc fins a portar-nos al que serà l'entrada de la presó. En aquest punt es desenvolupa un segon eix for-

the way to prison, and the structure of the prison world. Overall, the space takes the form of an all-enveloping box, stark and uncompromising, where the personal stories engraved on the walls, the threatening lighting and the unsettling sound create an emotionally-loaded atmosphere in which voices so long silenced are revived to express the suffering they experienced in life.

mat per un corredor des d'on es distribueixen petits espais a manera de cel·les on es desenvolupen els diferents aspectes de l'univers penitenciari: la vivència de la captivitat, la por i el temor a expressar opinions, l'actitud desafiant davant l'autoritat, la imminència de la mort i el control ferotge del sistema.

Una pertorbadora imatge de Francisco Tèllez després de ser torturat crea un primer toc d'atenció sobre el que serà l'exposició. Al fons, l'ombra negra de l'efigie del Generalíssim es projecta sobre les imatges en movi-

2. «Encarceració i llibertat vigilada»
3. «La presó de les dones»
4. «Les jurisdiccions especials»
5. «Informes i declaracions»
6. Cartell de l'exposició

ment de la victòria de Franco. L'escultura de bronze del Caudillo marca el punt de partida en el llarg camí a la presó. Un passadís, compost per 45 metres lineals de prestatgeries plenes d'arxivadors amb expedients individuals esdevé el marc on es produeix el pas dels acusats cap als interrogatoris, denúncies, judicis i tortures.

La presó, com tota arquitectura emblemàtica del poder i control, es vertebrava a partir d'un corredor central, presidit pels símbols de l'exèrcit implacable del poder terrenal i diví: l'escut de l'àliga imperial i la creu. Entre els dos grans símbols del règim pivota l'amenaça constant del darrer càstig: la mort. L'ombra distorsionada del garrot vil adquireix una presència fantasmagòrica i omnipresent en el laberíntic recorregut per les cel·les de la presó. Aquestes, concebudes com a ambients reservats a la intimitat dels relats personals de les víctimes, segueixen l'ordre del guió de l'exposició, abraçant temes com la vida a la presó, l'actitud dels presos, la presó de les dones i els nens, el sistema del càstig, el treball forçat i la seva extensió i la vida extramurs.

Pel que fa a l'escenografia, el lleu moviment dels uniformes dels guardes de la presó penjats sense cara, els gronxadors buits on ressonen les veus innocents dels nens, l'ombra distorsionada del garrot vil, la seqüència dels confessoris amb relats personals explicats amb exemplar serenor són alguns dels elements que intenten crear un clima de silenci per recordar el dolor i l'angoixa de la vida en les presons de Franco.

El camí iniciat amb el bust del dictador culmina amb la imatge del que va ser la seva obra colossal, el Valle de los Caídos. Es tracta d'un monument coronat per una creu de 150 metres d'alçada, concebut com a celebració i culte del sistema i erigit sobre la vida dels perdedors. La imatge del monument, que junt amb la de Francisco Tèllez són les úniques fotografies en color de l'exposició, ens transporta al moment present i alhora assistim a la transformació de l'obra en un producte que apareix en les guies turístiques com a monument patrimonial i artístic sense cap comentari sobre les circumstàncies de la seva creació. I és així com milers de

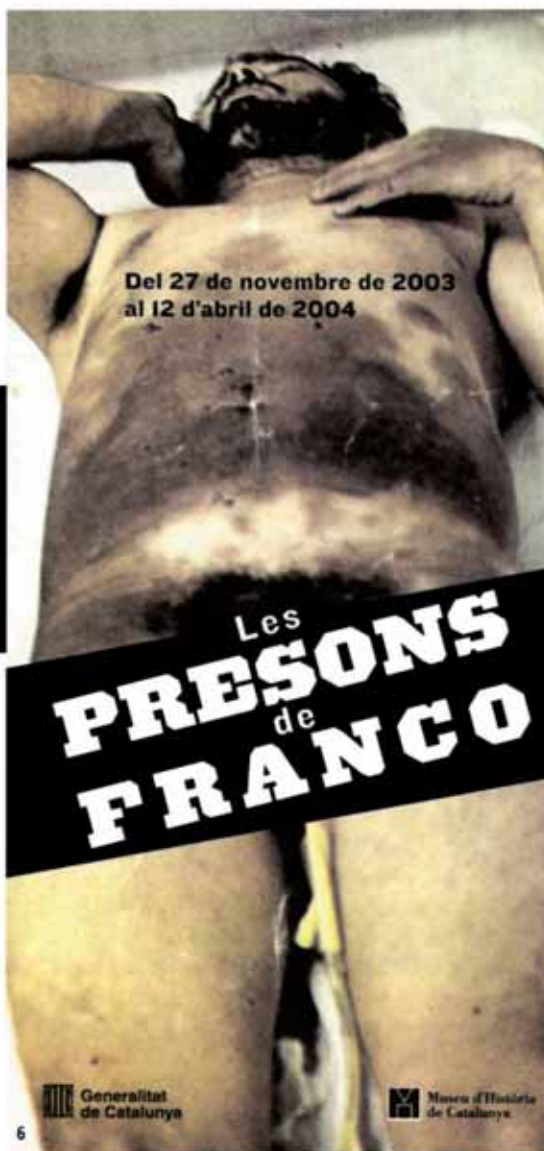

turistes, en un estat d'ignorància, rendeixen homenatge a un capítol obscur de la història.

El llenguatge expositiu, basat en la utilització dels recursos lumínics, sonors, gràfics i arquitectònics busca en l'abstracció una gramàtica universal i emotiva perquè res ens distregui de la percepció de dolor que molts visqueren.

El volum i els diversos nivells de lectura dels textos i els testimonis personals, que constitueixen la major part del material de l'exposició, exigeixen un llenguatge documental que reforci l'impacte de la informació històrica i sigui capaç d'unificar la gran varietat d'elements documentals. Era necessari utilitzar recursos formals que no dominessin per sobre la informació reunida, que destaquessin pel seu contingut però no per la seva presència visual. Tant la decisió de limitar-se a les tonalitats de blanc i el negre, com la solució de tractar text i fotografia com a part integral de l'arquitectura, respon a la voluntat de generar un ambient de silenci propici a entendre la història no explicada.

L'exposició combina dues tipologies d'espais expositius. La primera s'utilitza al servei de la representació de la dictadura i està definida per espais amplis i simetries axials. La repetició i multiplicació d'aquest esquema dins els àmbits que li correspon reflecteix ja l'estructura interna del sistema opressiu.

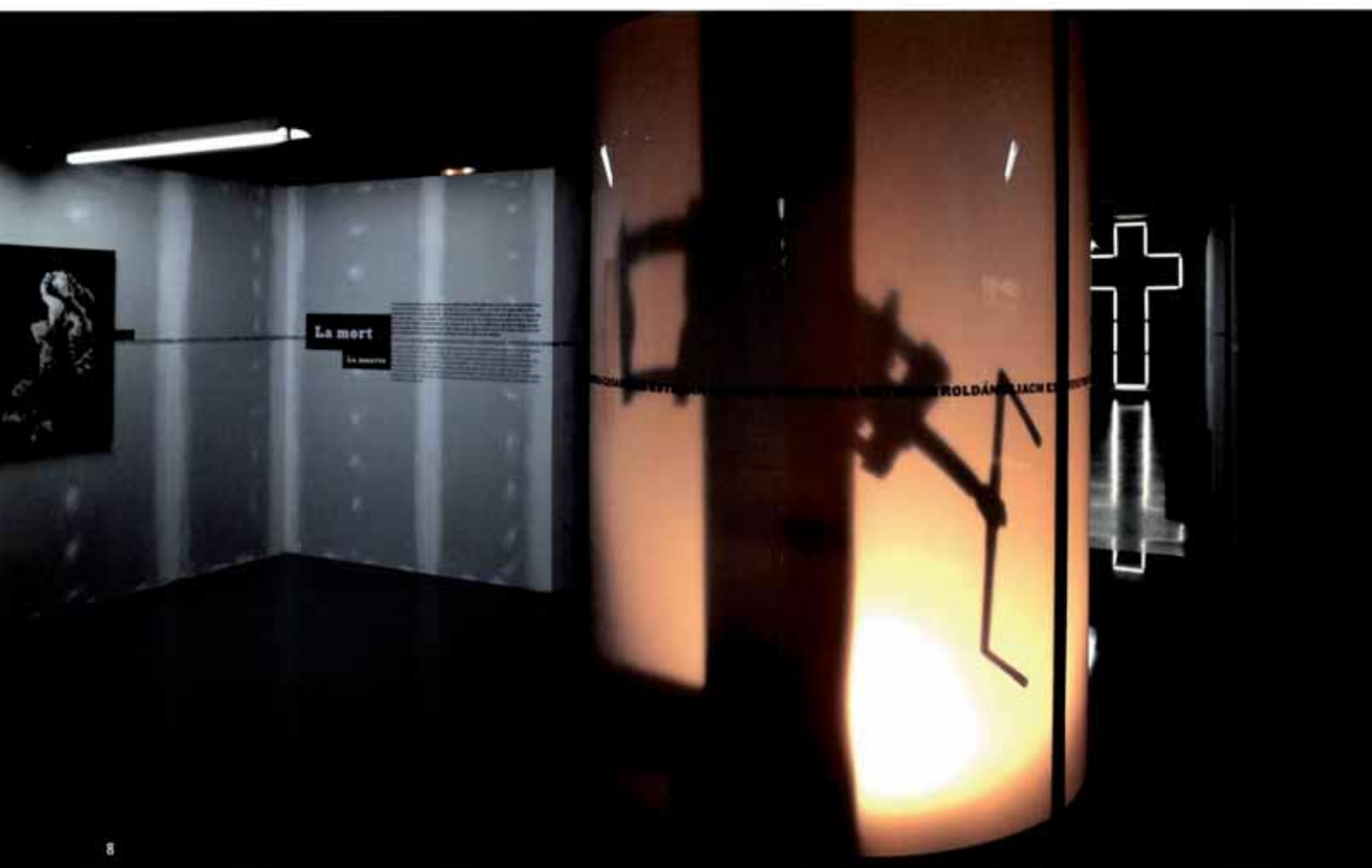

- 7. «Presoners de guerra i de postguerra»
- 8. «La mort»
- 9. «L'univers penitenciari»
- 10. «La victòria»

Dins un perímetre negre, alt i embolcallador s'insereixen els àmbits de la segona tipologia,, caracteritzats per llocs petits i personalitzats construïts amb *pladur* sense pintar. El contingut emocional i individual de l'exposició està ubicat dins aquests murs, definits per capes, textures i trames diferents, sobreposades entre si per acostar-se a la complexa realitat de les vivències sofertes. El *pladur* sense acabar, amb els talls i punts d'unió marcats com a cicatrius a la pell, constitueix un fons ideal per plasmar (amb el recurs gràfic de la serigrafia) els testimonis personals en les parets de les cel·les, que adquireixen profunditat en la suma, com l'ànima amb les seves empremtes.

El fil conductor que uneix tots els àmbits de dolor i sofriment al llarg del laberint de la supervivència és la constant i interminable llista de noms dels presoners que recorre tota l'exposició. Cada nom porta inscrita una dramàtica història personal que ens fa reflexionar sobre la crueltat i l'absurditat inherent a la naturalesa humana.

8

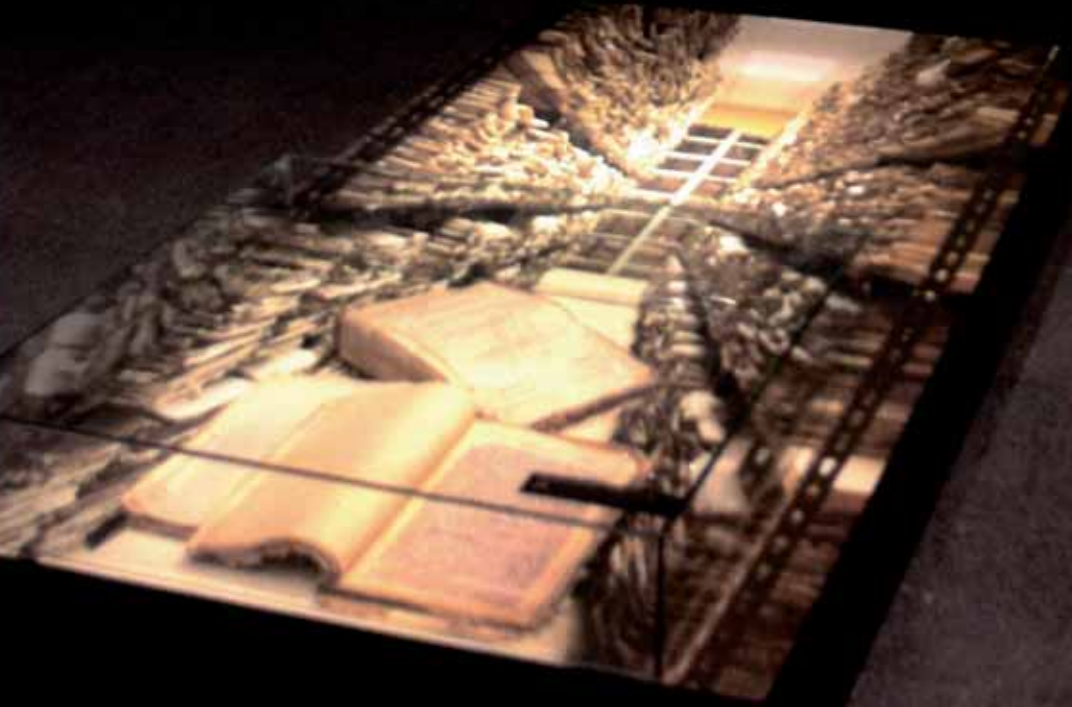

9

10

Exposicions

Les presons de Franco

ANTONI GAVALDÀ

Professor de Didàctica de les Ciències Socials de la URV

El autor analiza la exposició «Les presons de Franco» como propuesta comunicativa y también como propuesta didáctica. Comúnmente se acepta que, en el diseño de una exposición que pretenda considerarse como tal, aparezcan dos ejes que serían absolutamente incuestionables: la acción de mostrar y la de enseñar. Cualquier exposición social bien estructurada pretende llegar al público a través de esos dos ejes. Esto pasaría por mostrar a los posibles receptores un discurso claro, asequible, de comprensión fácil y, a la vez, ampliar este perfil de sólo mostrar, para adentrarse en ir más allá, en la acción de hacer pensar. Entonces se entraría en el terreno de enseñar. Sobrepasar esta difícil y, a la vez, frágil frontera del mostrar al enseñar o al hacer pensar, enriquece el marco de acción y se convierte en la clave de una buena exposición.

The author analyses the achievement of the exhibition «Les Presons de Franco» (Franco's Prisons) as a communicative and educational exercise. It is generally accepted that the design of any exhibition worthy of the name must achieve two fundamental functions: exhibition and education. Any well-organised social exhibition will try to reach its public in both these areas. This process involves giving potential recipients a clear, comprehensible, accessible discourse, extending the range of the display into the realms of making people think, and thence to the educational function. By crossing this difficult and delicate barrier between exhibition and education or teaching how to think, it enriches its framework for action, the key to a good exhibition.

L'exposició «Les presons de Franco» pot analitzar-se des de diverses òptiques que no es pretenen pas desgranar aquí en profunditat. En el cas que ens ocupa se'ns ha demanat de fer una valoració com a proposta comunicativa i també com a proposta divulgativa, didàctica. I d'això seria del que voldriem parlar.

És comunament acceptat que en el disseny d'una exposició que pretengui considerar-se com a tal s'hi mostrin dos eixos que serien del tot inqüestionables: l'acció de mostrar i la d'ensenyar. Expressada aquesta premissa opino que tota exposició social ben estructurada –i aquesta ho és–, quan es planteja, pretén arribar al públic a través d'aquests dos eixos, sense descartar, segurament, també altres accions. Així, una voluntat no escrita però assumida passaria per mostrar als possibles receptors un discurs clar, entenedor, de comprensió fàcil, en el sentit que allò que volgudament es vol transmetre arribi al gran públic de forma inequívoca. En el context d'algunes exposicions, el discurs expositiu que es presenta té la característica de ser obert –diria que és una característica d'aquesta exposició–, ja que insinua altres missatges diferents dels que hi són declaradament referenciats, sovint subtils. Aquests missatges hi apareixen per una voluntat implícita dels dissenyadors de la mostra amb la intenció d'endinsar-nos en altres camps de reflexió.

Si seguim aquesta apreciació, l'exposició amplia el perfil de només mostrar, i s'endinsa en el perfil d'anar més enllà, en l'acció del fer pensar. Llavors s'entraria en el terreny de l'ensenyar. Què és ensenyar si no qüestionar, posar en dubte, resituar els conceptes que es tenen, reformular el marc propi i expressar un nou discurs basant-se en allò que ja se sap i en el que s'està aprenent? Ultrapassar aquesta difícil i alhora fràgil frontera del mostrar a l'ensenyar o al fer pensar, comporta que l'exposició pugui

12

12. «La Victòria»

generar dubtes, que plantegi reflexions interiors ancorant-se en respostes que potser flaquegen, que reafirmi o no el que s'ha sentit i vist fins a aquell moment sobre el tema, i potser fins i tot que qüestioni el discurs interpretatiu assumit que es posseïa fins a aquell moment. Aquestes possibilitats, en una exposició, enriqueixen el marc d'acció, i el visitant espectador pot no quedar-se tranquil davant del missatge que se li ha presentat. És llavors, crec, que estem davant d'una bona exposició. Per contra, hi ha perills i cal ser-ne conscient. Passar la barrera del mostrar en una instrumentalització de la imatge, del so o del text, pot decantar el relat cap a una basta manipulació que de totes totes s'ha de bescantar. Aquest, però, no és el cas en l'exposició que ens ocupa.

Exposat el precedent, entenc que una acció comunicativa eficaç en una exposició és aquella que es produeix quan els missatges –els que siguin– arriben nets i nítids al visitant. I entendria una exposició com a proposta divulgativa, didàctica, quan aquesta pugui arribar a ser compresa per un segment considerable de persones, en el qual s'hi comprendria tant aquelles que tenen vincles on bastir el seu bagatge històric o social, que ja aporten per si mateixes, com aquelles altres persones a les quals els costa enllaçar els conceptes expositius per mancances diverses, que podrien

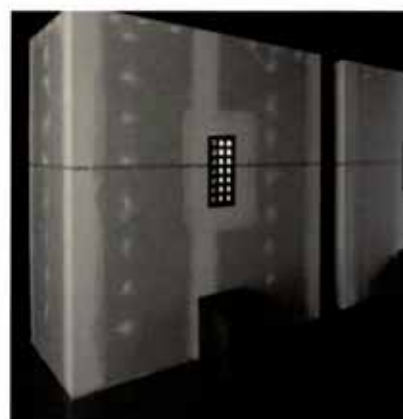

13

13. «Escenografía d'El Valle de los caídos»

passar per un escàs component social o historicista personal, o per una educació de base poc interpretativa. Comptat i debatut, no he parlat de l'exposició fins ara, volgutament. I no n'he parlat perquè volia exposar –ni que fos sumàriament– de la manera com entendria la "mirada" a aquesta exposició historicosocial.

L'exposició que ens ocupa, «Les presons de Franco», és una molt bona exposició. La posada en escena, general, en format de presentació dels grans eixos és clara, si ens centrem en com es presenten els panells escrits. L'escenografia dels panells, suaument destacats en la foscor de l'entorn, indiquen des dels tocs d'atenció del concepte principal que es treballa a la sala en qüestió, fins a la generosa explicació del contingut. Els panells són situats a una alçada del terra suficient per no molestar el visitant lector. En aquests panells, el concepte que s'hi treballa ajuda a situar l'espectador en allò que es trobarà. Els plafons majoritàriament són llegibles, en el sentit de ser comprensius. En algun cas, pel fet d'haver-hi utilitzat un llenguatge legislatiu de justícia militar, hi pot haver algun plafó de més difícil comprensió. Això se soluciona, però, amb l'aportació d'una explicació més detallada dels termes. Aquesta posada en escena implica que el recorregut pels plafons sigui d'ordre temàtic i, en molts casos, cronològic.

14. «Extramurs»

Sobre una base històrica general s'enceta l'exposició amb la determinació del concepte presó. Es fixa en poquíssimes xifres l'abast del que representà i es defineix quina era la finalitat del sistema. Seguidament l'exposició presta molta atenció als antecedents, en els camins a la presó, i diferència entre presoners de guerra i postguerra, delacions i informes, consells de guerra, i modalitats repressives segons les diverses formes de com es podia arribar a poder ser jutjat. És un bloc que assenta el nus del procés: la presó i les diverses modalitats. Prossegueix amb la tortura i s'entra de ple en el sistema penitenciari, bo i intentant fer entendre als no iniciats alguns conceptes del tot ineludibles, destriant des de les estructures de poder fins a les actituds del preses, les presons de dones, i arribant fins a la mort i el treball penitenciari. El relat expositiu prossegueix amb un bloc d'extramurs, el qual vol fer comprensible la doble funció de la beneficència estatal i les peculiaritats i formes de l'excarceració, i es remata amb les Comissions de Solidaritat per ajudar els condemnats. El darrer bloc basat en la memòria i en l'amnistia entronca amb el d'una història segrestada que plana damunt de l'exposició.

A aquest retrat global de contingut caldria considerar-hi altres factors d'anàlisi. L'escenografia destaca allò que interessa i la llum i la penombra forma part d'una exposició que vol explicar realitats amb sinceritats, tot i que la sinceritat pot arribar en alguns casos a ser molt violenta. Aquesta visualització del contingut escrit es complementa amb el format dels objectes exposats. I seria en aquesta apreciació que s'hi troben magnífics referents que teixeixen text i obra, per fer-ne una referència lectovisual de fort impacte. Les referències significatives són variades: la multicopista i el ciclostil, tant des de la presó com des de fora; la telefonia delatora en tot moment i per qualsevol nimietat, que féu del país una presó asfixiant; la reveladora fotografia de la sala de Capitania on es guarden els sumaríssims; la simbologia del poder militar, amb el casament sense contemplacions dels de la creu i els de l'espasa; les vivències inesborrables dels estadants a presó; la tortura descarnada i punxant, explicitada de

forma real i on la paraula hi fa nosa; la representació del túnel de la presó, amb els corifeus engalonats, eixorcs de perdó; la creu que ho inundava tot i que curiosament assedegava molt pocs ... Aquests i altres exemples podrien ressaltar-se d'un lligam entre text i estructura simbòlica per fer més comprensible l'acció del que va implicar la brutalitat d'un sistema sense perdó.

15. «L'actitud dels presos»
16. «L'univers penitenciari»

Un segon factor comprensiu seria l'organització del recorregut. L'exposició té un context narratiu perceptible. S'hi començà a partir d'unes imatges de la filmoteca, en la qual abunda una visualització militarresca del que era el règim, present a la rebuda per un bust del general. S'entra en matèria de forma lenta en un context que vol simbolitzar la presó en format real, en un fitxer inacabable que dona clara idea del contingut personal d'estar en una galeria de la por i de ser un vulgar número. S'arriba a l'explosió en la visualització de la tortura, a partir del garrot vil, i en la magnífica ressenya de les presons de dones i de xiquets, amb un espai de gronxadors que parla emotivament per si sol.

La part final, amb el Valle de los Caidos, com a baluard de la humiliació i la mort, i l'entrada en escena de reciclats capitans manaies marquen un punt final d'inflexió.

L'exposició és, però, didàctica? Textualment i d'espai, opino que sí. El text és pertinent, l'atenció no es desvia del relat i la connexió dels ponts per enllaçar les idees és la que correspon. Podria millorar-se, segur, en la retolació i visualització de les vitrines -algunes excessivament fosques-, o en el fet d'intentar destacar alguns textos -de difícil lectura per a persones poc avesades a llegir textos manuscrits-. Aquestes darreres qüestions serien apreciacions de matis que no alterarien el sentit que en traiem, que no és cap altre que estem davant d'una exposició aguda i penetrant -i en el fons colpidora-, que dona moltíssimes pautes comprensibles del passat per a un futur que s'ha de forjar de forma del tot diferent.